

Vera Kržišnik-Bukić

MIHAJLO ROSTOHAR IN »NAPREDNA MISEL«

I

»NAPREDNA MISEL — časopis za napredno kulturo« — je izhajala kot dvomesečnik tik pred prvo svetovno vojno. Prvi letnik — 1912 je tiskan v Krškem, drugi — 1913/14 pa v Pragi. Izdajatelj in urednik ji je bil ves čas dr. Mihajlo Rostohar, centralna osebnost časopisa, ne samo kot najplodnejši pisatelj člankov, ampak kot tonski vodja. Da uredništva časopisja, še posebno v tistem času, niso dopuščala v svojem časopisnem prostoru uveljavljati idejno nasprotnih stališč, je povsem razumljivo. Do skrajnosti dosledna med tem časopisjem je Napredna misel: ves čas poje v en glas, zares v en sam glas.

Rostohar je sicer »Ob zaključku prvega letnika«¹ povedal, da je narekovala nastanek Napredne misli splošna potreba po napredni kulturi, vendar se zdi, da to ni bil edini vzrok. Še enega je indirektno razložil Rostohar sam v drugi številki drugega letnika. Tega menda niti ne bi povedal, če ga ne bi izzval »neki član uredništva Vede« (po vsem sodeč gre za dr. Bogumila Vošnjaka). Leta 1911, ko je začela izhajati revija Veda, je bil namreč Rostohar eden njenih štirih urednikov. Že po prvem letniku pa je izstopil. Pravi, da je »njegov izstop zakrivilo nelojalno in netaktno nastopanje tega urednika napram njemu in pa nevzdržljive razmere, ki so vladale med založništvom in uredniškim odborom oziroma njegovimi člani«. Dodaja še, da mu je uredniški odbor priznal, da je funkcijo upravičeno odložil. Kot dokaz navaja ekscerpt poslanega mu dopisa s to vsebino ter podpisom Dr. Alberta Kramerja, ki nastopa v nadaljnjih številkah Vede kot nekakšen »urednik brez portfelja«. Opisane razmere v Vedinem uredništvu so Rostoharja torej navedle k izstopu. To se je zgodilo v začetku januarja 1912. Ker pa je Rostohar kmalu zatem istega leta ustanovil, začel izdajati in urejevati Napredno misel, se zdi, da jo je ustanovil prav v zvezi s svojo odtujitvijo Vedi. Verjetno se je že tedaj kazalo načelno neskladje, med njim ter urednikom Vede Bogumilom Vošnjakom in publicistom Knafličem, s katerima v Napredni misli potem veliko polemizira.

Pa tudi sam vsebinski ustroj Vede ga mogoče ni tako privlačil. Medtem, ko je bila Veda, lahko bi rekli, strogo znanstvena revija in je s tem ciljem obravnavala široko problematiko (državoslovje, politika, sociologija, politična ekonomija, pravo, kulturna in splošna zgodovina, slovstvo, filozofija, psihologija, pedagogika, umetnost, prirodoslovje),

¹ »Napredna misel«, 1912, 1. I., zv. 6. str. 244.

gre pri Napredni misli za politiko, sociologijo, vsaj kar je Rostoharjevega. So pa zastopani tudi članki o gospodarstvu, še bolj pa o šolski politiki in — čeprav bolj v malem — o dogodkih, ki so bili za Slovence važni. Tako se je vendarle uspešno dokazovala kot kulturni organ.

Rostohar v Napredni misli ni pisal s področja psihologije, čeprav je bila to njegova ožja specialnost.² Očitno je želel tu izražati svoja stališča predvsem o politično družboslovnih vprašanjih.

Rostohar ni izoblikoval svojega nazora šele ob izstopu iz Vede. Kot zrel mož si je tedaj dokončno uredil spoznanja in predstave o družbenem življenju, vendar kali tega datirajo daleč nazaj, še v zadnja leta prejšnjega stoletja. Kot srednješolec se je v ljubljanskem literarnem in izobraževalnem (kasneje političnem) društvu Zadruga preizkušal v pesnikovanju. Vendar je to kmalu opustil. Navdušile so ga nove stvari. Narodno čustvo in opozicija proti tedanjim javnim razmeram na Slovenskem sta prevladala v njegovem duševnem življenju. Narodno radikalna taktika, ki jo je v Slovenskem listu zastopal Kobler, je navduševala mladino, tudi Rostoharja. »Meni je duh Zadruga kjer je vladal Koblerjev vpliv, probudil narodno čustvo in ga razvnel do skrajnih mej fanatičnosti.«³ Že od tedaj naprej — to so bila leta 1895/96 — sta narodno vprašanje in narodno stališče centralna os njegovih političnih izvajanj. V tem smislu se je udeleževal kranjskega srednješolskega gibanja. Razočaranje, ki ga je doživel na Hrvatskem ob shodu slovenskih in hrvatskih »Nadašev«,⁴ ko je zahteval, naj se v Novi Nadi, kot je bilo že na predhodnem shodu v Ljubljani določeno, priobčujejo sestavki slovenskih Nadašev v slovenščini, a so ga Hrvatje zavrnili, češ da so Slovenci le planinski Hrvatje, je še poglobilo njegovo narodno čustvo in ljubezen do materinega jezika. Obenem so se on in njegovi somišljeniki streznili v jugoslovanskem navdušenju in intenzivneje začeli delati doma.

Z narodno idejo se je Rostohar predstavil tudi društvu Slovenija, ko je prišel študirat na Dunaj. Po konfliktech s starejšimi študenti so mlajši, Prijatelj, Derganc, Zupanič, Ferjančič in drugi z Rostoharjem vred s svojimi nazori v »Sloveniji« le zmagali. Slovenijansko geslo »Vse za svobodo!« so zamenjali z novim »Iz naroda za narod!«. Opozicionalci so izstopili iz društva, narodno radikalna struja je zmagala in njene ideje je širil Rostohar potem v Gradcu, kamor je moral oditi študirat zaradi bolezni. Slavenijanski program se je medtem na Dunaju izpopolnjeval, pravnik Gregor Žerjav pa je s tovariši osnoval leta 1901 Omladino, list narodno radikalnega dijaštva. Ta je izhajala potem do prve svetovne vojne. Ko je deloval v Gradcu, je Rostohar občutil pomanjkljivosti slovenijanskega programa. Socialna demokratična ideja se mu je zdela premalo jasno izražena. Po sestanku z Žerjavom v Ljubljani, še posebej pa po prvem shodu narodnoradikalnega dijaštva v Trstu leta 1905, je dobil program struje določno vsebino. Podroben referat tržaškega shoda je izšel v knjižici »Iz naroda za narod«. Prva

² Leta 1911 je postal kot prvi Slovenec docent psihologije na praški univerzi.

³ Deset let v struji, NM 1913/14 1. II., zv. 1. str. 16.

⁴ »Nova Nada«, dijaški list, ki je izhajal v Zagrebu.

in glavna točka programa se glasi, da je nacionalizem njegovo izhodišče in cilj. Na vseh shodih je seveda izhajalo mnogo resolucij o praktičnem dijaškem življenju — saj je bilo izboljšanje življenjskih pogojev dijakov tako rekoč glavna naloga gibanja — toda na tem mestu nas zanima politični in svetovni nazor, ki si ga je ustvarila struja, ker je vsakakor vplival na Rostoharja pa tudi na duh Napredne misli.

Temelji so bili položeni v Trstu. Na nadaljnjih shodih, v Celju 1907 in Ljubljani 1909, ko je gibanje doseglo višek, so se poglobljali. Resolucije, ki so jih sprejemali, so odgovarjale na aktualna vprašanja. Še v Trstu se je dijaštvo izreklo za slovensko univerzo v Ljubljani kakor tudi za splošno, enako in tajno volilno pravico. Glavni principi narodnoradikalnega dijaštva so bili: dosledni demokratizem — zaradi česar so tako močno poudarjali nadstrankarstvo ali izvenstrankarstvo, ker je po njihovem resnična svoboda misli v stranki nemogoča — antiklerikalnost; samoizobrazba; samopomoč; neutrudno obrambno delo, ki so ga praktično opravljali posebno potem, ko so se polastili vodstva Družbe sv. Cirila in Metoda; z njim v tesni zvezi princip drobnega kulturnega dela med množicami; zadali so si nalogo povzdigniti in razširiti ljudsko izobrazbo in preroditi slovensko inteligenco v duhu absolutnega nacionalizma, demokratične ideje; vdihniti inteligenci voljo in moč do delavnosti. Zahtevali so slovensko narodno avtonomijo in priznavali vsakemu narodu pravico lastnega zakonodajstva in samouprave v vseh kulturnih in narodno gospodarskih zadevah (tako je na primer zahteval Žerjav avtonomijo in samoupravo za sporni balkanski deželi Makedonijo in Bosno in Hercegovino). Bili so za najtrdnjše stike z naprednim dijaštvom drugih jugoslovanskih narodov. Resolucija drugega shoda v Celju celo pravi, da »smatra kulturno jedinstvo jugoslovanskih narodov za potrebno«;⁵ seveda pri tem niso mislili ilirizma, saj je Žerjav vedno poudarjal le vzajemnost, kot jo predpostavlja slovanska misel, za katero se je navduševal tudi Rostohar. K tretjemu shodu narodnoradikalnega dijaštva, ki naj bi pretresal predvsem jugoslovansko vprašanje, je med drugimi poslal pozdravno pismo Dr. Henrik Tuma, kjer pravi, da je narodni radikalizem v bistvu istoveten s socialno demokracijo, le da še posebej poudarja narodno obrambno delo. »Vsa struja dijaštva je v bistvu socialno demokratična in ime, narodno radikalno, je neopravičeno.«⁶ Tuma vzpodbuja dijaštvo, naj se zavzema za internacionalnost in interkonfesionalnost ter svari — to mu je bil mogoče tudi glavni namen — dijaštvo pred »faktičnim narodnim radikalizmom, kar bi bilo za Jugoslovane največje zlo«.

Rostohar si je ustvaril svoje življenjsko prepričanje kot privrženec narodnega radikalizma. Kmalu po tržaškem shodu je postal gimnazijski suplent in se ni več aktivno udeleževal v mladinskih krogih. Leta 1907 se je v Pragi z vso odločnostjo zavzel za ustanovitev slovenskega provizorija na praški univerzi, česar pa žal slovenska delegacija v parlamentu ni podprla; s svojimi prispevki v Omladini pa je še večkrat

⁵ »Omladina« IV 1907/8 str. 143.

⁶ »Omladina« VI. 1909/10, str. 158—160.

posegel v dijaško življenje. Narodni radikalizem mu je ostal vodilo za naprej tudi še potem, ko je po ljubljanskem shodu začelo narodno radikalno gibanje upadati, njegovi pristaši pa se razpršili. Starešinstvo se je hotelo politično udeleževati in je zaradi tega moralo pristopati k strankam, k Narodno napredni in Jugoslovanski socialnodemokratski. En del starešinstva pa, ki je hotel na idejah narodnega radikalizma ustanoviti svojo stranko, ni uspel, mogoče tudi zato ne, ker se je struja že od samega začetka postavljala na vzvišeno nadstrankarsko stališče. Trenja med starešinstvom in dijaštvom so poglabljala nesoglasja že sicer ne več enotne struje. Velik del dijaštva se je pridružil prepovedovcem. Tako je prenehala obstajati struja leve liberalne dijaške mladine.

V uvodni besedi k Napredni misli ugotavlja Rostohar, da so Slovenci nasproti Nemcem v hlapčevskem položaju, gospodarsko in politično. Odkar se je Slovenec moral odreči svoji narodni veri in kulturi, pa je postal v duševnem oziru hlapec Rima. Tudi slovenska politika je hlapčevska. Slovenski politični boji se odvijajo s težnjo, katera stranka se bo Nemcem bolj prikupila, kdo bo lojalnejši hlapec, in zanemarjajo ob tem glavnem vodilu prave slovenske koristi. Napredne vrste stagnirajo. Prvi vzrok te krize je njihovo pesimistično naziranje, da ni mogoče širiti naprednih idej med preprostim kmečkim ljudstvom, drugi vzrok pa vidi Rostohar v tem, da je med samo inteligenco premalo načelne jasnosti. »Slovenske napredne vrste peljati z načelno jasnostjo iz sedanje krize — ven do novega navdušenja za napredne ideje, iz katerih naj črpa veselje do dela za končno popolno zmago napredne misli na Slovenskem, to je naš cilj.«⁷

Verjetno se je Rostoharju zdelo najbolj potrebno obrniti se najprej proti najmočnejšemu političnemu faktorju na Slovenskem, saj je kritiko katoliškega naziranja narodnosti podal takoj v prvem sestavku Napredne misli. Kot predmet analize in kritike je Rostoharju rabila Mahničeva razprava Naša narodnostna izpoved, ki jo je tedaj ponovno izdal Aleš Ušeničnik. Mahničeva definicija naroda in narodnosti pravi: »Narod je skupina ljudi, ki izhajajo iz istega rodu, govore isti jezik in se po posebnih svojstvih in običajih ločijo od drugih ljudi.«⁸ O narodnosti pa: »Ako vse navedene znake izločimo iz posameznih narodov, združivši jih v pojem, dobimo idejo narodnosti. Narodnost potemtakem izraža obsežek vseh onih lastnosti, po katerih se narod kot tak loči od vsakega drugega naroda. Za glavni znak narodnosti se dandanes smatra skupnost jezika.«⁹ Zanimivo pa je, da Rostohar sam ni niti v polemikah z Ušeničnikom niti v polemikah z drugimi v Napredni misli nikjer podal svojih definicij naroda in narodnosti, temveč se je vedno zadovoljeval le s kritiko drugih, ob čemer je seveda bogato razvijal svoje poglede, toda nikoli v jasni, popolni obliki na enem mestu. Mogoče je temu vzrok njegovo stremljenje po totalni resnici in se je bal, da tudi njegova definicija ne bi bila absolutno točna. To bi bilo mogoče sklepati po njegovem »priznanju, da je problem narodnosti sila težaven.«

⁷ NM, 1. I., zv. 1, str. 3.

⁸ Več luči, str. 156.

⁹ Isto.

Rostohar zavrača Mahniča, da je narodova značilnost, da je to večja skupina ljudi, ker so narodi tako veliki kot mali; s primeri Francozov, Italijanov, Angležev, Špancev navaja, da gre pri vsakem med njimi za različen izvor, pa vendar je narod Francozov ali narod Italijanov..., danes popolnoma priznано dejstvo. Tudi jezik ni odločilnega pomena, saj se Judje, razkropljeni po vsem svetu in govoreč različne jezike, kljub temu čutijo eno celoto, čutijo pripadnost svojemu judovskemu narodu. Kritizira tudi element »posebna svojstva«, ker so le-ta značilna za vsakega človeka posamezno, poudarja pa pomen »skupnih svojstev«. Proti Mahničevemu naziranju o izvoru naroda, po katerem je vsak narod imel svojega Adama — pa menda tudi pramater (dodal Rostohar) — navaja sociološka raziskovanja, ki dokazujejo, da so narodi produkt socialne asimilacije prvotnejših socialnih enot, o katerih ni več zgodovinskih podatkov, tako da znanost izgublja realna tla pri nadaljnji analizi. Pravilno nasprotuje Rostohar svetopisemski trditvi, da je bil prvotno na vsem svetu en jezik, ki ga je Bog za kazen zaradi neposlušnosti zmedel in so tako nastale različne govornice. Rostohar dokazuje, da so mnogi jeziki produkt asimilacije šele v srednjem veku. Na nadaljnjih primerih, tako ob dolžnosti ljubiti svoj narod, kaže Rostohar na napačnost Mahničeve analogije. Rostohar »se čudi«, kako to, da se vera in cerkev, ki po Mahničevem zapovedujeta ljubiti svoj narod, nista zanj resnično zavzemali, temveč so to vlogo prevzemali prav njeni nasprotniki. Mahničeve pojme o narodu in narodnosti Rostohar v celoti zavrača kot »skupino absurdnosti«. Temeljna misel in tendenca razprave Naša narodnostna izpoved je, da vera vsebuje in podaja vso resnico, zato morajo biti narodni interesi podrejeni verskim oziroma cerkvenim. Rostohar zaključuje kritiko Mahničevih nazorov: »Edino merodajno stališče za presojanje upravičenosti in vrednosti narodnosti je vprašanje: če ima narodnost sploh kak pomen za civilizacijo in kulturo ali ne, in v kakšni meri. Po dosedanjih rezultatih narodnostnega gibanja se da upravičeno soditi, da ima narodnost v tem oziru večji pomen kakor vera; končne sodbe o tem vprašanju danes še ni mogoče izreči. To pa je nesporno, da ima narodnost kot civilizatorična in kulturna sila vsaj isto vrednost, kakor jo ima vera.«¹⁰

Nadaljnji konflikt med »narodno radikalnim prvakom«¹¹ Rostoharjem in Ušeničnikom pomeni Rostoharjeva analiza narodnosti, objavljena v Omladini¹² in Ušeničnikova kritika.¹³ Rostohar pravi v Omladini: »Iz spoznanja, da je človek socialno bitje, da je socialnost njegovemu življenju svojstvena, izhaja postulat npravnosti kot princip življenja. Npravnost je regulativ življenja, kot taka nam je najvišje načelo. Npravnost pa ima svoj pravi smisel v socialnem življenju poedincev in njena najmočnejša korenina je ravno narodno čustvo. Narodno čustvo nam je najgloblji in najmočnejši vir npravnega ojačenja in zato stavimo narodnost tudi v praktičnem življenju na prvo mesto in narodne dolžnosti

¹⁰ NM, 1. I., zv. 1, str. 16—17.

¹¹ Tako ga pogojno imenuje Ušeničnik v »Času« 1912, 1. VI., str. 63.

¹² »Omladina« 1911/12, 1. VIII, str. 147—153.

¹³ Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera, »Čas«, 1912, str. 61—63.

smatramo za najvišje dolžnosti. Mi poudarjamo narodnost ravno zaradi tega, ker hočemo postati v narodu in z narodnostjo npravno popolni ljudje. Npravnost in narodnost sta torej v tako ozki zvezi, da ju realno niti ločiti ne moremo: npravnost in zato tudi narodnost so načela našega življenja. Z narodnostjo se hočemo povzdigniti na višjo stopnjo npravne popolnosti. To je smisel našega narodnostnega načela in v tem duhu hočemo prerajiti slovensko družbo.«¹⁴ Na drugem mestu v istem članku napoveduje Rostohar, kakšen odgovor bi dala dosledni klerikalec in narodni radikal na vprašanje, kateri princip bi v konfliktu narodnih in verskih (in stanovsko ekonomskih principov) vsak od njih žrtvovala. »Klerikalec bo odgovoril: meni je verski interes oziroma interes cerkve prvi, temu se podreajo vsi drugi; narodni radikal bo rekel: narodni interes mi je najvišji, temu so vsi drugi podrejeni ali z drugimi besedami: narodna dolžnost je prva, tej se klanjajo vse druge; (socialni demokrat bo rekel: stanovski interes proletariata mi je glavni, vsi drugi interesi so postranski). Ravno v tem je bistvena razlika glede naziranja o narodnosti med klerikalcem, socialnim demokratom in narodnim radikalcem«. Očitno je tako sklepanje logično in pomeni zato Ušeničnikov odgovor v Času vsekakor samovoljnost: »Dilema: narodni radikal se bori za narodni interes, klerikalec pa za verski interes, je sofizem. Podstavlja namreč zmotno misel, kakor da je verski interes v nasprotju z narodnim interesom« — tega Rostohar v predhodnem ni trdil — »resnica pa je, da je religija najbolj vitalni princip prave narodne blaginje. Kdor torej poudarja primaren pomen religije, ta ne zanika narodnih interesov, marveč le kaže, kje je narodnim interesom najboljše jamstvo.« Ušeničnik torej vendarle priznava primarnost vere.¹⁵ »Mi 'klerikalci' ljubimo narod in ker ga ljubimo, zato mu branimo in mu bomo branili do krvi najdražjo kulturno dediščino, vero, zakaj z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja. Dandanes se pravi vzeti narodu vero, vzeti mu Boga, a brez Boga nima narod nobene opore več v bojih življenja, brez Boga izgubi tudi npravnost, svojo življenjsko silo in dr. Rostohar sam priznava, da je npravnost socialen postulat in 'princip življenja'. Brez principa življenja torej tudi ne bo življenja.« Rostoharjeva izvajanja izravnavajo Ušeničnik s »praznimi marnjami« in »narodnimi frazami«, ki da so ljudstvu do tedaj samo škodile. »Ne v narodnem čustvu, temveč v religioznih idejah je najgloblji vir npravnega ojačanja. Dodajmo le še to: kdor reši religiozni problem negativno, to je, kdor zanika Boga in posmrtnost, temu nihče več ne bo dopovedoval, da nima pravice ustvariti si nebes na zemlji, in če ne more do nebes razen preko narodnosti, bo pogazil tudi narodnost.«¹⁶

Zadnji stavek je značilen primer katoliške ideologije. Grožnja, ki ji je podlaga sam Bog, je verjetno prepričljivo delovala na širše družbene neprosvetljene plasti. Rostohar pa pobija trditev, da je religija

¹⁴ To bistvo je zajeto že v knjižici »Iz naroda za narod« — programu narodno-radikalnega dijaštva.

¹⁵ V članku Vera in narodnost »Čas«, 1912, 5. zv., str. 379–380 to tudi izrečno izpoveduje.

¹⁶ »Čas«, 1912, str. 63.

najboljše jamstvo narodnim interesom. Navaja primer,¹⁷ kako duhovnik v narodno ogroženem kraju s slovensko večino faranov najprej razlaga v cerkvi krščanski nauk slovensko, potem pa mu — ker nemškutarski renegatje zagroze, da prestopijo s svojimi družinami k protestantizmu, če se ne bo razlagal krščanski nauk v nemškem jeziku — cerkvena oblast iz strahu pred grožnjo ukaže, da mora ogrožene verske interese čuvati in pridigati nemško. Nastali konflikt je očiten. Slovenski duhovnik je tako navadno primoran opredeliti se za cerkvenoverski interes, saj bi sicer utegnil izgubiti službeno mesto in s tem vir eksistence. V istem članku nadaljuje Rostohar kritiko Ušeničnikove opredelitve narodnosti.¹⁸ Predvsem je pogrel Rostoharja tale stavek: »Krščanska vera na primer, ki jo imajo slovinci, je katoliška, torej je za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec — brezverec docela tuj in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati.« Rostohar se zgraža nad to Ušeničnikovo modrostjo in retorično sprašuje: »Ali je res samo katoličan pravi Slovenec, ali nismo pravi Slovenci tudi protestantje in ti, ki ne verujejo v dogme? Katere narodnosti so potem vsi ti ljudje, ki jih je rodila slovenska mati, ako ne slovenske? In kdo ima pravico metati jih iz naroda? Morda klerikalci ali celo dr. Ušeničnik sam?« Nesmiselnost »Ušeničnikovanja« dokazuje s primerom nemškega naroda, ki je veroizpovedno pretežno mešan.

Ušeničnik je seveda odklonil Rostoharjeve napade in obtoževal Rostoharjev narodni radikalizem.¹⁹ Namigoval je, da so si tujci, Nemci in Italijani, mogoče osvojili »Rostoharjevo filozofijo, ko delajo Slovencem krvavo krivico. Delajo namreč le dobro in pravo, če v imenu in interesu svoje narodnosti zatirajo druge narode.« Ušeničnik tu ponavlja, kar je izrekel že v prvi številki Časa; da je namreč Rostoharjeva teorija le teorija Nietzschevega »nadčloveka«, prenesena na narod — kar sme Nietzschejev »nadčlovek«, to sme narod in tako Rostoharjev narodni radikalizem ocenjuje kot nemoralen, nesocialen in protinaroden. Za majhne narode pa, kot smo Slovenci, je v političnem oziru tudi zelo škodljiv, ker bi nas moral že nagon samoohranitve siliti na to, da v političnih in narodnih bojih poudarjamo krščansko načelo. Mogočni narodi bodo uspeli namreč tudi v nasilnem boju, slabotnejši pa, kot smo mi, bi v takem boju propadli, zato ne izgublajmo smisel za npravno in versko načelo.« Ušeničnik obžaluje darvinizem v politiki in svari Avstrijo pred nevarnostjo, ki ji preti, če se ne zedini ob verskem načelu, kajti habsburška ideja in misel Palackega, ki sta Avstrijo vzdrževali v preteklem času, nimata več prave moči. Prav tako je potrebno bolj poudariti versko načelo na kulturnem polju in v javnem življenju, kjer se je treba odločno postaviti v bran laizaciji države, to je razkristjevanju socialnih ustanov, in ateizmu, ki prodira v zasebno življenje, saj to so napadi na krščanstvo, na bistvo človeške kulture. »Večnih ciljev ne more dati ne narodnost, ne gospodarska moč, ne narodno bogastvo!«

¹⁷ NM II. 1. zv. 2., Ušeničnik pa narodnost, str. 75.

¹⁸ Ušeničnik: Cas, 1912, zv. 1., str. 4.

¹⁹ Ušeničnik: Cas, str. 378—380 Vera in narodnost.

Že v tem stavku se kaže diametralna nasprotnost med obema sodobnikoma. Medtem ko Rostohar v nekaterih točkah svoje kritike Ušeničnika pač nekoliko pretirava, ko uporablja eklektično metodo, pa je pri ocenitvi katoliškega narodnega načela zelo jassen in zadene z dokazi iz praktičnih domačih razmer njegovo bistveno slabost. Po Ušeničniku se le-to glasi:²⁰ »Vsi narodi morajo moliti k istemu Bogu ‚Oče naš!‘, zato bi morali biti vsi narodni boji le tekme bratskih narodov, ki bi imeli poleg vseh vsebin živo zavest višje skupnosti.« Res je sicer izražena v stavku pogojnost, a Rostohar to versko načelo kljub pogojnosti odklanja, sklicujoč se na dejstvo, da nemški katoličani zatirajo slovenske, pa čeprav »molimo z njimi vred k istemu Bogu ‚Oče naš!‘.«

Sicer pa Napredna misel ne podcenjuje verskega vprašanja. Na njenih straneh ga obravnava dr. Fran Loskot. Položaj vere in verskega življenja podaja predvsem s sociološkega vidika, seveda v skladu s celotnim duhom Napredne misli. Analizira stališče, ki ga imajo do vere (poudarja: do konfesionalne vere z vsemi njenimi dogmami, obredi in cerkvenimi institucijami) njeni pristaši in zastopniki kakor tudi njeni nasprotniki, ki številčno rastejo. Pravi, da je ogromna večina ljudi nasproti konfesionalni veri docela brezbrizna, da zapuščajo verske organizacije; da usiha nekdanji fanatizem; »sploh se vse življenje laicizira«, kar je posledica predvsem izvenšolske vzgoje v širšem pomenu besede, to je javnega mnenja in novejšje literature; pri nekaterih se javljajo »razjedajoči dvomi«, dosti pa je tudi tistih, ki smatrajo vero »za nekaj škodljivega, celo nevarnega tako za posameznika kakor za družbo in hočejo, da se jo docela odpravi in zatire. To naziranje črpajo iz lastnih izkušenj in iz zgodovine, ki govori, da so se cerkve postavljale in se postavljajo proti kulturnemu razvoju, kakor hitro se začne oddaljevati od dogem, proti idejam demokratizma, ki nezadržno prodira med človeštvo, skratka proti napredku. Nastala je torej vsestranska globoka »verska kriza«.²¹ Cerkev, po Loskotu, reagira povsem napačno. Postaja vse agresivnejša. Prepoveduje vernikom stik z moderno kulturo in znanostjo, propagira vero s tiskom in se poslužuje orožja kot so laži, posmehovanje, obrekovanje nasprotnikov in končno politike, s pomočjo katere bi se zopet rada polastila nekdanje vodilne vloge v državi. Pri tem cerkev nizko pada in »se verstvo samo ropa svojega vzvišenega značaja.«

Loskot pojasnjuje vzroke verske krize. Predvsem so krive zunanje oblike verstva (med katere Loskot prišteva tudi predstave), ki se proglasajo za nedotakljive, se ne spreminjajo in se tako ne prilagajajo, temveč nekako zaostajajo in ne zadovoljujejo več vse kulturnejšega človeka. Preživelost teh oblik se kaže v teoretičnem in praktičnem oziru. Krščanska vera na primer uči, da je Bog sprva človeku v raju in pozneje na Sinajski gori razodel temeljne postavbe nravnega življenja, toda zgodovina pojasnjuje, kako je človeštvo le polagoma in z velikim naporom prihajalo k čistejšim in višjim načelom narave, v praktičnem

²⁰ Ušeničnik: *Cas*, 1912, Naši boji in krščansko načelo str. 5.

²¹ NM, dr. Franc Loskot »Verska kriza, 1. I., zv. 1., str. 18–23.

oziru pa moderni človek ne more razumeti, kako si je mogoče osvojiti Boga z obredi.

Loskot tudi pove, kaj je treba storiti. Potrebna je reforma. Najprej je treba odstraniti vse zastarelosti, toda ne samo to, potrebno jih je tudi nadomestiti z novimi predstavami in oblikami verskega čustva. »Naloga in dolžnost izobražencev je, da pouče najširše sloje ljudi znanstveno o nastanku, razvoju in razpadu verskih predstav in oblik.«²² Tako dobi ljudstvo moči in poguma, da se odreče vsemu, kar v verskih nazorih ne odgovarja več duševnemu razvoju človeštva. Čeprav je slišati še nekaj groznega, »da bo človeku popolnoma zadostovalo živeti v svojih potomcih in kot del vesoljstva«, pa je upati, da mu more postati, osvobojenem dogmatskih zaprek, občutek pripadnosti k lepoti narave sladka. »Človeštvo ne izgubi nikdar verskega čustva, toda to, kako ga bode izražalo, bo v harmoniji z vedo in humaniteto.«²³ Za boljšo osvetlitev verske krize je NM prevzela iz neke tuje revije anketo²⁴ o tem, kako moderni misleci gledajo na versko krizo. Evolucijski razvoj, reforme, zmernost so značilnosti ne samo Loskotovega pisanja, temveč vseh prispevkov v Napredni misli.

Za Rostoharja lahko rečemo, da je bil ortodoksni narodni radikalec. To dokazujejo polemike, ki jih je vodil s tovarišem iz struje, dr. Leonom Brunčkom.

Rostohar je obžaloval sklep²⁵ eksekutive narodno radikalnega dijaštva, da je socialni demokrat lahko član narodno naprednih organizacij, in trdi, da to zdaj struji škodi. Načelno je nasprotoval tudi Brunčku, ki je zagovarjal, da lahko narodni radikalec postane član socialno demokratične stranke.²⁶ Rostohar sicer priznava, da narodno radikalna struja ni nikoli storila kakega obveznega sklepa glede vprašanja, v katere stranke sploh sme vstopiti narodni radikalec po končanih študijih, obsoja pa, da bi vstopali narodni radikali v socialno demokratske vrste, ker je socialna demokracija napovedala narodnemu radikalizmu boj že v Trstu ob njegovem prvem shodu, s čimer je hotel povedati, kako dolgotrajna so že nasprotja med obema stranema. Rostohar stoji na stališču, da so merodajna za vstop v konkretno stranko programatična načela, ki jih le-ta zastopa, in ne strankina praksa. Pravi: »Pri vstopu v kako stranko je treba predvsem uvaževati, če se njen program strinja z načeli narodnega radikalizma ali ne, taktika in praksa stranke pa pride šele v drugi vrsti v poštev in sicer v negativnem smislu, lahko se namreč strinjam z načeli stranke, pa njena praksa mi brani, da vanjo vstopim.«²⁷ Brunčko pa trdi, da je »ob primernem upoštevanju programa« praksa stranke odločilna pri vstopanju narodnega radikalca v kako stranko.²⁸ Brunčko govori o sebi, da je resnični narodni radikalec

²² Isto, str. 64.

²³ Isto, str. 66.

²⁴ NM, 1. I., zv. 3, str. 120—125 F. Leskot: Verska kriza in moderni misleci.

²⁵ Dr. Mihajlo Rostohar: Brunčko v teoriji in praksi, NM, 1. I., str. 78—79.

²⁶ Omladina, 1. 1911, zv. 1., str. 2—10, Leo Brunčko: Narodni in socialni moment v našem programu; Omladina, 1. 1911, št. 2-6, Leo Brunčko: Socializem, demokratizem, nacionalizem in narodno radikalni program.

²⁷ Rostohar, NM, 1. I., str. 79.

²⁸ Omladina, Brunčko: O teoriji in praksi, 1. IX., 1912/13, str. 10.

in smatra za potrebno komentiranje programa, katerega da si razlaga enako kot Rostohar. Čuti blizkost do socialne demokracije, ker misli, da sta si narodni radikalizem in socialna demokracija podobna. Kot dokazuje navaja: Socialna demokracija nastopa drugače kot pred dvema, tremi desetletji, ko je marksizem v celoti obvladoval njen program in prakso. Je za reforme družbene produkcije in je torej opustila revolucionarno metodo in nalaga proletariatu podpirati in pospeševati tak razvoj. Otresla se je vsakega fatalizma in vsake vere v nasilni prevrat družbenega reda (tudi narodni radikalizem smatra reforme kot izpopolnjevanje). Spoznava pomembnost duševne strani socializma, razumeva važnost narodnosti in narodnostnih bojov in opušča internacionalizem.²⁹

Na vsa Brunčkova izvajanja Rostohar trdi, da je »za presojo strankinih načel sploh merodajen njen program in oficialne interpretacije tega programa, ne pa njena praksa ali privatni nazori nekaterih strankarjev.«³⁰ Rostohar argumentira svoje stališče, češ, odstopanja od programa so posledica konkretne situacije. Na primer: »Ko se je socialno demokratična stranka zvezala s klerikalno v Mostah in ji pomagala do zmage nad narodno napredno stranko, je s tem očitno podprla klerikalizem proti narodnim in naprednim stremljenjem.« Ali smo morda upravičeni iz tega sklepati, da se je slovenska socialna demokracija v tem slučaju odrekla svojih načel in se strinja z načeli klerikalne stranke?³¹

V podobnem dialogu je Rostohar oporekal tudi Knafliču, ki je izražal isto naziranje kot Brunčko.

II

Pomembnost Rostoharja se prav pokaže v odnosu, ki ga je imel do jugoslovanskega vprašanja. Jugoslovanska misel je bila v desetletju pred prvo svetovno vojno (posebno pa po aneksiji Bosne in Hercegovine ter ob balkanskih vojnah) eden najvažnejših problemov, ki so se postavljali pred slovensko politiko in vsaka stranka je bila prisiljena do nje zavzeti svoje stališče. Za narodni radikalizem je bilo to brezdvomno najvitalnejše vprašanje. Temeljna programska točka, »narodnost je prva dolžnost, njej se klanjajo vse druge«, je morala pokazati svojo moč v praktičnem udejstvovanju. Rostohar je s svojim prizadevnim delom dokazoval pravilnost narodnostnega načela v Napredni misli, medtem ko se je narodno radikalna struja načelno že delila. Po tretjem shodu leta 1909 se začne strujina orientacija polagoma nekako izgubljati. Vzrok so vstop starešin v slovenske stranke in že omenjeni konflikti v struji. Medtem ko so se tisti radikalci, ki so se približali ali vstopili v Narodno napredno stranko, zavzemali za jugoslovansko misel, čeprav nedosledno, pa je tisti del dijaštva (in to je bil pomemben del), ki se je priključil preporodovcem, kategorično zahteval boj za jugoslovansko združenje.

²⁹ Omladina, I. 1911, št. 2-6.

³⁰ NM, Rostohar: Brunčko v teoriji in praksi, I. I., zv. 3, str. 130.

³¹ Isto, str. 131-132.

Redki narodni radikali so ostali na svojih prvotnih pozicijah. Programu najzvestejši je ostal dr. Mihajlo Rostohar. Zarja³² je to že leta 1913 opazila: »Kdor je proti dr. Rostoharju, ne more biti narodni radikalec v smislu dosedanjih tendenc struje. Dr. R. interpretira edino pravilno narodno-radikalna načela, gesla in prave... Zato ni čuda, da struja propada... velik del narodnih radikalcev je pustil dr. R. na cedilu; okrog njega je ostalo le par neznatnih političnih analfabetov in mutcev.«

Kot rečeno, se je Rostohar srečal z jugoslovanstvom prvič, ko je bil še srednješolec v Kranju. Bridkega razočaranja, ki ga je doživel na Hrvaškem ob shodu slovenskih in hrvatskih »nadašev«, ni nikoli pozabil. V Napredni misli je o jugoslovanskem vprašanju objavil vrsto pomembnih člankov: Jugoslovanstvo,³³ Balkanska vojna,³⁴ Na dan z resnico!,³⁵ Aforizmi o slovanski vzajemnosti,³⁶ Naš narodni problem,³⁷ Mir,³⁸ Slovenska kriza,³⁹ Času primeren odgovor,⁴⁰ Ali so južni Slovani Narodna enota?.⁴¹ V rubriki referatov, pregledov, kritik in polemik ter raznega pa najdemo: Ušeničnik in jugoslovanstvo, Polemika slovenskega časopisja, Preporod, Slovenska misel in panslavizem, Preporodna surovost, K obnovljenju ilirizma na Slovenskem, Justifikacija, Protest, Denunciacija časopisja, Simptomi reakcionarstva, Srbsko-bolgarski spor, Bolgarski akademiki so govorili o jugoslovanski mladini, Slaba duševna hrana, Beseda o naprednosti, Kritična metla, K sporu za narodnost Makedonije, Vojna med balkanskimi zavezniki in njene posledice, Neveseli simptomi, Apostoli jugoslovanstva, Nesmiselna resolucija, Jugoslovanska lektira, Et meminisse iuvabit. Neokusna agitacija, Slovenskega Naroda ilirska propaganda in narodno-napreden program, Anketa o jezikovnem približevanju Jugoslovanov.

Na podlagi analize Rostoharjevih izvajanj v Napredni misli v letu 1912 pa izhaja sklep, da je dr. Mihajlo Rostohar prvi Slovenec, ki je javno zavzel znanstveno stališče do slovenskega in jugoslovanskega vprašanja. Cankar je svoje misli o jugoslovanskem vprašanju prvič javno izrazil leta 1913, v svojem predavanju »Slovenci in Jugoslovani«, 12. aprila v ljubljanskem Mestnem domu. »Slovenec« je tedaj (14. aprila 1913) zapisal: »Predavanje »Slovenci in Jugoslovani«, ki ga je imel Cankar v soboto v Mestnem domu, je privabilo precej občinstva. Saj je danes na redu jugoslovansko vprašanje in kdo bi ne hotel poleg drugega čuti nazadnje tudi Cankarjevo mnenje o tem«. »Slovenec« pravi »nazadnje«, torej Cankarjevo mnenje o jugoslovanskem vprašanju prej ni bilo javno znano.

Slovenska historiografija se strinja, da pomeni Cankarjevo predavanje »Slovenci in Jugoslovani« vrh vsega, kar je bilo pri nas pred prvo svetovno vojno rečeno o jugoslovanskem vprašanju. Zato je treba

³² Iz praških krogov, Zarja, 8. IV. 1913.

³³ NM, 1. I., zv. 3, str. 111–119.

³⁴ NM, 1. I., zv. 4, str. 145–150.

³⁵ NM, 1. I., zv. 5, str. 193–198.

³⁶ NM, 1. I., zv. 5, str. 218–221.

³⁷ NM, 1. I., zv. 1, str. 245–253.

³⁸ NM, 1. II., zv. 1, str. 1–4.

³⁹ NM, 1. II., zv. 1, str. 5–11.

⁴⁰ NM, 1. II., zv. 3, str. 125–132.

⁴¹ NM, 1. I., zv. 3, str. 132–141.

navesti Cankarjevo oceno o Rostoharjevem odnosu do jugoslovanskega vprašanja kot dokaz, da je Rostohar pravilno razumel jugoslovanski problem. Ivan Cankar je v svojem znamenitem predavanju⁴² »Slovenci in Jugoslovani« govoril...: »Zadnjič je mlad znanstvenik dr. Rostohar, napisal v svojem listu »Napredna misel« jako pameten članek. Razložil je, kako da je neokusno in umazano, kako se vsa slovenska javnost obupno obeša za renegatsko surko Stanka Vraza; nadalje je še namignil, da bi bilo dobro, če bi se spomnili, da na slovanskem jugu nimamo samo Lozengrada in Kumanovega, temveč, tako rekoč in brez zamere, tudi Maribor, Ljubljano in Trst. Navsezadnje pa jo je Rostohar — in v tem se je skazal pravega in pristnega Slovenca — *polomil*. V svojem pravičnem srdu zoper gobezdave in protikulturne aposteljne vrazovanja je namreč šel ter je mimogrede pozdravil Berchtolda in njegove Albance. Morda se Rostohar že kesa, da je to storil; zato mu bodi odpuščeno. Grof Berchtold je brez težave preстал že toliko klofut, da mu en sam Rostoharjev kompliment tudi ne bo škodoval.«

Med Rostoharjem in Cankarjem ni znana nobena korespondenca. Njuna politično-filozofska orientacija je bila zelo različna. Cankar je bil socialni demokrat, Rostohar narodni radikalec. Šele po vojni je zapisal tudi on: »Pravo pojmovanje narodnosti vodi k socializmu.«⁴³

Ob Cankarjevem soglasju je Rostohar razveseljen zapisal: »Ni moč že danes trditi, da je ves slovenski narod obsodil moja izvajanja o neoilirizmu, ker je znano da ogromna večina naših znamenitih kulturnih delavcev zastopa popolnoma moje stališče; tako na primer se je literat Ivan Cankar, kateri je govoril gotovo v imenu več od njih, pri predavanju v Mestnem domu v Ljubljani strinjal z mojim naziranjem glede današnjega jugoslovanstva in to z odobravanjem vsega občinstva.«⁴⁴

Cankar je naš največji pisatelj. Njegovo življenje, njegovi nazori so pač bolj raziskovani, lahko bi rekli do potankosti razčlenjeni in nam dostopnejši. To je verjetno vzrok, da naše zgodovinopisje ob obravnavanju zgodovine jugoslovanskega vprašanja na Rostoharja največkrat pozablja.⁴⁵

Članki, ki jih je pisal Rostohar v Napredni misli o jugoslovanstvu, niso zgolj teorija, temveč so imeli v takratni situaciji istočasno pomen agitacije.

»Ako danes govore o jugoslovanstvu in o jugoslovanskem vprašanju,« piše Rostohar, »mislimo pri tem splošno na združenje ali narodno zedinjenje južnih Slovanov ali na njih spojitve v eno kulturno celoto ali pa na politično združenje v enotno jugoslovansko državo. Združenje južnih Slovanov na narodni podlagi je ideal jugoslovanskih romantikov in je zasnovan na splošno razširjenem, pa neutemeljenem nazoru, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi krvno eden in isti narod jugoslovanski, katerega je razcepil zgolj slučaj zgodovine. Klerikalci tostran in onstran Sotle mislijo vedno le na združenje katoliških Hrvatov in Slovencev

⁴² Zarja, 13.—15. IV. 1913.

⁴³ Za novi socializem, Ljubljana 1922, str. 2.

⁴⁴ V Pragi izhajajoči Narodni list št. 169, tudi Veda 1913, str. 503—504.

⁴⁵ Razprava Lojzeta Udeta, Slovenci in jugoslovansko vprašanje iz l. 1967 je v tem pogledu izjemna.

ali »planinskih Hrvatov« toda nič nočejo slišati o združenju s pravoslavnimi Srbi. Stremljenje klerikalizma za jugoslovanskim edinstvom ni narodno gibanje, ampak cerkveno — politično gibanje, ki izrablja ideal narodnega edinstva za svoje posebne namene. Klerikalec podreja narodnost svojim verskim interesom in bo vedno pripravljen narodnost žrtvovati, če to ustreza njegovim versko političnim interesom; zato je ideja jugoslovanskega edinstva jako nevarno orožje v rokah klerikalizma na Slovenskem... Voditelji socialno demokratičnega delavstva vidijo jedro jugoslovanskega vprašanja v specifično stanovskih interesih proletariata na slovanskem jugu in hočejo z združenjem vsega jugoslovanskega proletariata razrešiti problem jugoslovanstva. Da bi socialna demokracija pri tem zasledovala narodno politične tendence je naivna misel, ki je tendencam socialne demokracije popolnoma tuja.« Rostohar nadaljuje: »Če si ideal jugoslovanskega edinstva, kakor si ga je zamislila jugoslovanska romantika starejše in novejša dobe ogledamo bližje, vidimo, da, prvič, s teoretičnega stališča ni stvarno utemeljen in visi takorekoč v zraku, da je, drugič, s praktičnega vidika — fantom, ker je neizvršljiv, in tretjič, je s stališča specifično narodnih interesov Slovenstva kot narodne individualnosti nesprejemljiv.«⁴⁶ Rostohar odklanja filološko teorijo, da so jugoslovanski jeziki deli nekoč enotnega skupnega jezika Jugoslovanov, še posebej pa iz nje izhajajoči sklep o krvni sorodnosti, ki ga obsoja kot neznanstvenega. Kot dokaz navaja primere močne sorodnosti italijanskega in romunskega jezika, čeprav so Romuni slovanske krvi, prav tako sta dva naroda, Američani (asimilacijski produkt več krvnih elementov) in Angleži, istega jezika. Po drugi strani pa na primer govore različno Lužiški Srbi in Prusi, ki so bili nekoč z Lužiškimi Srbi en narod. »Južni Slovani nimamo niti košček kake zgodovinske tradicije, ki bi vsaj z znanstveno verjetnostjo izpričevala krvno sorodnost Slovencev, Hrvatov in Srbov. Stvarna utemeljenost nazora o naši krvni sorodnosti je zgolj fiksna ideja, ki jo je splodil napačen sklep iz jezikovne in deloma tudi kulturne sorodnosti Slovencev in Srbo-Hrvatov.«⁴⁷

Ker meri Rostohar veljavnost kakega ideala z njegovo praktično vrednostjo in z možnostjo njegove realizacije in pa da bi vplival predvsem na širšo javnost, razčlenjuje stanje, ki bi nastalo ob jugoslovanskem narodnem zedinjenju: »Uresničevanje jugoslovanskega edinstva je mogoče le tako, da eden narod asimilira drugega, to se pravi, da poedinci tega naroda sprejmo jezik onega in se začno čutiti kot njegovi člani. Z njim asimilirani izgubi tudi svojo eksistenco, dočim jo asimilirajoči narod ohrani in jo še okrepi. Konkretno rečeno: dvoje južnoslovanskih narodov se mora asimilirati tretjemu in izgubiti popolnoma svojo narodno eksistenco, če hočete imeti enoten jugoslovanski narod... Vprašanje je, kateri izmed teh narodov bo prostovoljno položil svojo glavo na žrtvenik jugoslovanskega edinstva.«⁴⁸ In medtem ko smatrajo Srbi, da se jim morajo asimilirati Hrvati in Slovenci, Hrvati, da se jim mo-

⁴⁶ Jugoslovanstvo, str. 112—113.

⁴⁷ Isto, str. 115.

⁴⁸ Jugoslovanstvo, str. 117.

rajo asimilirati Srbi in Slovenci, pa Slovenci še sami ne vedo, kaj hočejo z jugoslovanskim edinstvom.

Drugačno varianto jugoslovanskega jedinstva je podal Rostohar v članku »Naš narodni problem«. Druga možna pot ne bi bila nova, v praksi so jo na primer prehodili Italijani. Vzajemna asimilacija rimskega, langobardskega in apeninskih narodnosti je rezultirala v italijanski narod, v katerem pa so njegove sestavine izginile, se stopile.

»Iz česa je italijanski narod nastal, je za današnji živi narodni organizem irelevantno. S tem, da so se ohranili jezikovni in kulturni fragmenti, s tem se naroda še ne ohrani. To ne izraža bistva narodnosti. In zopet vprašam, ali se bomo mi Slovenci, Srbi, Hrvatje in Bolgari kot narod rešili v takem novem jugoslovanskem narodu? Odgovor je lahek. Ker nov jugoslovanski narod drugače ne more nastati, kakor tako, da prej Slovenci, Srbi, Hrvatje in Bolgari naenkrat prenehamo eksistirati kot narod, je pač jasno, da nam v jugoslovanskem edinstvu ni mogoče iskati rešitve slovenskega naroda.«⁴⁹ Rostohar zaključuje misel: »Narodno-mislečemu Slovencu mora biti ilirstvo ali jugoslovanstvo ravno tako zoprno, kakor mu je nemško ali italijansko misleče Slovenstvo. Zato smo odločni nasprotniki jugoslovanskega edinstva oziroma »ilirizma«, narodnega kakor kulturnega, kajti kultura je vsebina in fundament narodnega življenja. Brez kulturnega življenja ni tudi narodnega življenja. Kdor žrtvuje narodno kulturo, svoj kulturni jezik, žrtvuje tudi narod.«⁵⁰

Pomembne so tudi misli: »Pač pa smo za politično edinstvo, za to, da z združenimi političnimi močmi lažje branimo svojo narodno individualnost in se kot narod razvijemo kdaj na najvišjo stopnjo kulturne višine. Razume se, da moremo biti Slovenci za politično edinstvo le pod tem pogojem, če se nam garantira popolna svoboda razvoja svoje narodne individualnosti, kajti sicer nima politično edinstvo za nas nobene vrednosti... Tako edinstvo je še vprašanje daljše bodočnosti. Ampak v današnjih razmerah je mnogo realnejše vprašanje južnoslovanske vzajemnosti, politične kakor kulturne... To bi bila aktivna južnoslovanska vzajemnost, vzajemnost dela. Dela potrebujemo, ne romantičnih fraz.«⁵¹ V »Našem narodnem problemu« pa pravi: »*Jugoslovani nismo eden narod*, ampak le več ali manj sorodni narodi. Res je le to, da sta si slovenski in srbo-hrvaški jezik najbližja, tako, da nam ni treba jezika vzajemno pačiti, ker se tako lahko dobro razumemo. Ta jezikovna sorodnost ne more imeti, kakor smo že poudarili, nobenega drugega praktičnega pomena kakor tega, da je s tem dana možnost politične in kulturne vzajemnosti, to se pravi, dana je možnost, da se Slovenci in Srbo-Hrvatje kot enakovredni narodi v svojih kulturnih in političnih stremljenjih vzajemno podpiramo, tako, da bomo Slovenci kot narod v svojem dosedanjem razvoju napredovali in dosegli z vzajemno bratsko pomočjo lažje svoj najvišji narodni cilj: *izrazito slovensko kulturo in narodno politično svobodo*. Ako nam jugoslovanska ideja tega ne more

⁴⁹ Naš narodni problem, str. 251.

⁵⁰ Jugoslovanstvo, str. 119.

⁵¹ Isto.

dati, potem nima za slovenski narod nobene realne vrednosti. In na drugi strani podpiramo Slovenci po svoji moči Srbe in Hrvate v njih stremljenju po doseganju svojega najvišjega narodnega cilja. Tako si mislim pravo jugoslovansko vzajemnost. Edina taka vzajemnost se da združiti s slovensko narodno zavestjo. Za tako jugoslovansko idejo smo se vedno zavzemali in se zavzemamo kljub vsem izrodkom jugoslovanske ideje v ilirizmu.⁵²

To so poglobitve misli člankov »Jugoslovanstvo« in »Naš narodni problem«, ki sta izšla v »Napredni misli« leta 1912. Članek »Slovenska kriza«, ki se je nanj oprl Cankar, je izšel v začetku leta 1913. Bistvo vseh treh člankov je enako.

Z jugoslovanskim vprašanjem se je Rostohar ukvarjal predvsem zaradi aktualnosti. Ni se omejil na negacijo ilirstva, temveč je podal tudi konkretne predloge za rešitev slovenskega narodnega vprašanja.

»Rešitev našega narodnega problema obstoji prvič v tem, da sistematično gojimo narodno zavest med najširšimi sloji slovenskega naroda in tako privajamo vedno širše mase v narodno življenje, iz katerega bodo črpale odporne sile proti odnarodnjevalnim vplivom;

drugič v tem, da delamo za vzrast narodne kulture, ki se more razvijati le v smislu slovenske narodne individualnosti, zato je treba v prvi vrsti delovati na izpopolnjevanje slovenskega šolstva od najnižje do najvišje vrste;

tretjič v tem, da delamo na to, da končno dosežemo narodno avtonomijo, ki nam bo dajala moč, z večjim uspehom braniti naše narodne meje in s smotrnim zakonodajstvom pospeševati splošen naroden razvoj;

četrtič pa v tem, da vršimo trezno gospodarsko delo, ki bo omogočilo, da našim ljudem ne bo treba iti v tujino iskat si kruha, ampak ga bodo našli doma. In tu rečemo: *slovensko gospodarsko žipljenje se mora industrializirati*. V tem vidimo tudi rešitev našega izseljevalnega vprašanja.⁵³ Vse v duhu gesla »Iz naroda za narod!«

Neposredni boj je Rostohar v »Napredni misli« namenil novoilirstvu. Polemiziral je z Ušeničnikom, Vošnjakom, Knafličem, s preporodovci, kritiziral Ilešičevo, Koštialovo izvajanje, nastopil proti panslavizmu, proti pisanju slovenskega liberalnega časopisja, še posebej proti »Slovenskemu narodu« in še kaj. Brez pretiravanja je mogoče trditi, da je on največ in najjasneje nastopal proti jugoslovanstvu v ilirskem smislu pred prvo svetovno vojno. V članku »K obnovljenju ilirizma na Slovenskem« opozarja, da je izraz novoilirizem bolj naziv, ki pa obsega več smeri: »Nekateri namreč vidijo končni cilj njih stremljenja v političnem edinstvu Jugoslovancev, katerega predstopnja je trializem; nekateri vidijo pravi cilj ilirizma v brezpogojni asimilaciji Slovencev s Srbo-Hrvati — to smer zastopa posebno dr. Ušeničnik — nekateri zopet hočejo sodelovati za enkrat le na jezikovno-kulturno združenje vseh Jugoslovancev v zavesti, da bo temu neobhodno sledilo narodno

⁵² Naš narodni problem str. 251.

⁵³ Isto, str. 252.

zenotenje t. j. nastanek nekega novega jugoslovanskega naroda. Torej v bistvu tudi narodna asimilacija, samo da so izbrali za to drugo metodo.⁵⁴

Z Ušeničnikom je Rostohar o jugoslovanstvu polemiziral v »Napredni misli« dvakrat in to kar najostreje. Rostoharjeve argumente proti spojitvi in asimilaciji Slovencev s Srbo-Hrvati je Ušeničnik takole zavračal: »Če torej Slovenci in Hrvati še nismo en narod, zakaj bi ne mogli postati en narod? Politična formacija, ki bi na to vplivala, ni nemogoča, pa ni da bi morala biti enostranska, temveč je lahko vzajemna. Izmed kulturnih dobrin bi morali žrtvovati Slovenci pač le jezik, pa »individualnost«. Narodna »individualnost« pa je le tedaj nekaj pomembnega, ako je narod sam zase močan, da se lahko kulturno vsestransko razvija. A tak naš narod ni... Hrvatski jezik je lep in bogat in z našim soroden kakor narečje z narečjem. Ako torej edinstvo jamči, da bi narod lahko krepko razvijal vse sile krščanske kulture, nima ideal edinstva pač nič absurdnega. Žrtvovali bi le svojo neznatno individualnost, da bi živel življenje mogočnejšega naroda in našli v njem le povišano svojo individualnost.«⁵⁵ Zbližanje slovenskih in hrvaških klerikalcev je prišlo v tistem času še posebej do izraza po skupnih sestankih v Opatiji septembra in v Ljubljani oktobra 1912. V zvezi s tem je zanimiv Ušeničnikov argument v Času: »Sicer Hrvate in Srbe družijo jezik, Slovenci in Hrvate pa jezik loči... Toda nam se zdi mnogo večjega pomena kot jezik vsa duševna kultura. To pa Srbe in Hrvate loči, Hrvate in Slovence pa družijo.«⁵⁶

Rostohar primerja Ušeničnika s Stankom Vrazom, ko le-ta sprašuje, koliko izvodov slovenske znanstvene knjige se med Slovenci proda. Rostohar slavi Prešerna, ki se s takimi vprašanji ni ukvarjal, temveč je za svoj narod požrtvovalno delal. »Zgodovina je dala Prešernu prav. Pokazala je namreč, da je mogoča slovenska literatura, ki se je v neverjetno kratki dobi tako krasno razvila, kakor pri nobenem drugem narodu. Slovenec Prešeren je bil naroden optimist, je veroval v bodočnost svojega naroda, Ilirec Stanko Vraz je bil naroden pesimist in je postal rajše slovenski uskok, kakor ga je Prešeren prav dobro karakteriziral.«⁵⁷ Rostohar priznava, da so razmere za razvoj znanosti neugodne, toda ne sme obupavati, ne sme se, kot pravi, zatirati slovenskega meščanstva, nosilnega stebra slovenske kulture, Ljubljana se mora industrializirati, v Trstu, Gorici in Celju ter Mariboru kakor tudi v drugih obmejnih mestih se morajo slovenske manjšine razvijati, predvsem pa morajo Slovenci dobiti svojo univerzo, kulturno ognjišče; ob uresničitvi vsega tega Rostohar ne dvomi o veliki rasti slovenske znanosti. V članku »Ušeničnik in jugoslovanstvo« kritizira Rostohar Ušeničnika predvsem zaradi njegovega stališča o razmerju med vero in narodnostjo.

Rostohar je moral polemizirati tudi s Slovenskim narodom, uradnim glasilom slovenske liberalne Narodno napredne stranke, katere pro-

⁵⁴ Rostohar: K obnovljenju ilirizma na Slovenskem NM, 1. I., str. 302–305.

⁵⁵ Čas, 1912, str. 487–488.

⁵⁶ Čas, 1913, Slovenci in Hrvati, 431–441.

⁵⁷ Ušeničnik in jugoslovanstvo, NM, 1. I., str. 181–182.

gram se je sicer še najbolj ujemal z njegovimi stališči do narodnega vprašanja, saj je obsegal med drugimi tele postavke: »Narodno napredna stranka hoče politično organizirati slovenski narod na temelju nacionalizma, demokratizma in svobodomiselnosti. Končni smoter stranke je, da pribori narodu svobodno nacionalno življenje in kulturno blagostanje na podlagi povzdige duševne izobrazbe, gospodarsko osamosvojitve in socialno pravičnost na podlagi enakopravnosti vseh stanov. Stranka zahteva vsled tega kot temeljni postulat slovenskega naroda narodno avtonomijo, katere končni cilj bodi zedinjena Slovenija in združitve s Hrvatsko. Od države zahteva predvsem glede slovenskih pokrajin priznanje in uveljavljanje popolne enakopravnosti slovenskega jezika v uradu in šoli, uvedbo slovenskega notranjega uradnega jezika, enotno in samostojno organizacijo vsega slovenskega šolstva na podlagi slovenskega učnega jezika, ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani in vseh potrebnih slovenskih strokovnih šol. Stranka uvideva, da je slovensko ozemlje preveč eksponirano in naš narod premajhen, da bi zamogel s samopomočjo doseči zoper vse sovražnike zadostno zavarovano samostalnost; zategadelj hoče stranka iskati pomoči v intenzivnem kulturnem in gospodarskem zblizovanju in združenju z ostalimi slovanskimi narodi, zlasti pa jugoslovanskimi.«⁵⁸ S tem programom se je Rostohar strinjal. Nanj se je skliceval, ko je tudi »Slovenski narod« začel s ilirsko propagando in trdil, da je jezikovna združitev slovenščine s srbohrvaščino »najrealnejša pot za približanje duš in ustvarjanje enega naroda... ta ni narodnjak, kdor pri nas zasebno ali javno nasprotuje takemu jugoslovanskemu mišljenju in postopanju.«⁵⁹ »Slovenski narod« je Rostoharja napadal in ga predstavljal kot brezpogojnega nasprotnika jugoslovanske ideje. Rostohar pa je ugotavljal, da pri »Slovenskem narodu« svojega lastnega programa ne razumejo in ga ne jemljejo resno. Opredelil je še enkrat svoje stališče: »V resnici se borimo le proti jalojemu jugoslovanstvu. Ako pa ne drvimo slepo za vsakim klovnom jugoslovanstva, zato še nismo nasprotniki jugoslovanske misli. Hočemo v jugoslovanskem gibanju več resnobe... Mi od jugoslovanskega gibanja zahtevamo in pričakujemo, da našo slovensko narodno zavest poživijo, naše narodne sile okrepi in nam da nove življenjske sile. Zato upamo v jugoslovanstvo in se navdušujemo zanj. Vsako drugo Jugoslovanstvo pa kot zavedni Slovenci in realni Jugoslovani odklanjamo. Da, sem najprej Slovenec in le kot Slovenec hočem biti Jugoslovan, kdor izmed nas pa postavlja Jugoslovanstvo nad Slovenstvo, ni slovenski narodnjak. To je moj odgovor.«⁶⁰

Rostohar zavrača tudi argument »nekaterih slovenskih časopisov«, ki so se zavzemali za ilirizem, češ da je sodoben tok življenja, ki ga je treba podpirati, kdor ga zavira, se nima pravice imenovati naprednega. »Tudi bolezen je razvoj organizma, ampak razvoj, ki eksistenco organizma ogroža. Ali bo morda zdravnik pasivno zasledoval ta razvoj

⁵⁸ NM, I. II., Razno, str. 142.

⁵⁹ Isto, str. 142.

⁶⁰ Isto, str. 142–143.

in ga ne bo skušal zadržati? Smrt je tudi neka faza razvoja v življenju, pa vendar se ji upiramo, kar moremo, skušamo ta razvoj zadržati, kolikor se le da. Ali smo vsi skupaj torej reakcionarni po naravi?... Tudi nemškutarstvo je pojav in prežalosten razvoj socialnega življenja na naših mejah. Ali pa se nemškutarstvu, zato ker je tudi neki razvoj, sploh ne smemo ustavljati? Ilirizem je podoben razvoj, ker hoče naš narod na jugoslovanski podlagi odnarodnjevati... Kdor pa ilirizem podpira, ta uničuje narodno življenje in je reakcionar, četudi si nadeva ime naprednjaka.⁶¹

Povsem konkretno je nastopil Rostohar proti profesorju Franu Ilešiču. Ta zagovornik ilirizma na Slovenskem je tedaj priobčil v Slovenskem narodu članek »Razvoj slovenskega knjižnega jezika v jugoslovansko smer«. V njem je naštel okrog sto izrazov, ki da jih je slovenščina sprejela iz srbohrvaščine. Pozdravljal je tak razvoj, češ proč s tistimi besedami, ki jih pozna nekaj ljudi v kakšni zakotni slovenski vasi, ki pa so Slovencem sicer neznane. »Če se že uvede beseda, naj se uvede beseda, ki je razumljiva sedem milijonom ljudi (vsem Srbohrvatom).«⁶² Rostohar dokazuje, da je pol Ilešičevih »srbohrvaških« besed pošteno slovenskih, nekatere so splošno slovanskega in ne specifično srbohrvaškega, beseda »rutiniran« pa francoskega izvora. Srbohrvatskost priznava Rostohar osemindvajsetim besedam in pravi, obžaluje njihovo uporabo v slovenskem jeziku, da je treba kar po slovarju seči, če jih hočemo razumeti in da bo treba uporabljati besednjak, če se bo jezik razvijal v ilirsko smer. »Žakaj pišemo slovenske knjige, izdajamo revije in časopise? Zato, da vsi Slovenci od inteligentnega pa do preprostega kmetiča in delavca lahko berejo in se izobražujejo brez slovarjev!«⁶³ Priznava, da se piše na Slovenskem v že zelo izkvarjeni slovenščini, a z veseljem pripominja, da se bralci pritožujejo nad tem pojavom celo v izrazito jugoslovanskem Dnevu.⁶⁴

Najglasnejši odmev pa je tedaj sprožila znana anketa »Vede«. Dr. Bogomil Vošnjak trdi, da misel jugoslovanske ankete ni bila mlajša od same revije.⁶⁵ Prav ta duh v uredniškem krogu je bil najbrž resen razlog Rostoharjeve odtujitve. Anketa je bila prvič objavljena v zadnji šesti številki drugega letnika, 1912. Potem je v letu 1913 Veda objavljala odgovore dvaintridesetih intelektualcev (dvajset Slovencev, deset Hrvatov, en Srb, en Čeh). Značilna so nekatera vprašanja: »Kako razmerje si želite med Slovenci in Hrvati? Ali vas zadovoljuje današnje razmerje? Ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti? Ali je želeti, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvaškega? Ali je želeti, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?«⁶⁷ in tako naprej. Zanimivo je, da govore avtorji ankete le o Hrvatih, čeprav je res, da se v nadaljnjih vprašanjih pojavljata tudi termina srbohrvaški in srbohrvaščina. Rostohar

⁶¹ Beseda v naprednosti, NM, 1. II., str. 48.

⁶² NM, 1. II., str. 54.

⁶³ Isto, str. 55.

⁶⁴ Dan 26. VII. 1915.

⁶⁵ Prim. L. Ude, o. c.

⁶⁶ Dr. Bogomil Vošnjak, Studije k problemu jugoslovanske narodne misli, Veda 1913, str. 524.

⁶⁷ Veda, 1912, str. 607.

v časopisu odgovarja na anketna vprašanja. Pravi le: »Pogrešamo v anketi bistveno stvar, namreč točno določitev cilja, katerega naj zasleduje približevanje slovenskega jezika k srbo-hrvaščini, kajti od formulacije tega končnega cilja je odvisen tudi odgovor na anketna vprašanja.«⁶⁸ Zato zahteva od »gospodov reprezentantov novoilirskega gibanja« pojasnilo, v čem se novoilirizem razlikuje od bivšega ilirizma. Polemiziranje z urednikoma Vede Knafličem in Vošnjakom je prehajalo že v osebno napadanje, oba sta, skupaj z Ušeničnikom, Rostoharja celo obdolžila denunciacije.

Filolog Ivan Koštial je s svojo razpravo v »Vedi« O sorodstvenih razmerah južnih Slovanov⁶⁹ poskušal dokazati, da so južni Slovani ena jezikovna celota, etnična ali plemenska enota, da so bili prvotno en narod, ki se je po diferenciaciji sčasoma zdrobil in izgubil enotnost, ker pripada trem veram, piše v treh književnih jezikih, nastopa s štirimi imeni (Slovenci, Hrvati, Srbi, Bolgari) in živi v sedmih državah, kar vse so momenti, ki zavirajo novo združenje v eno narodno enoto, kar Jugoslovani po Koštialu še vedno so. Opirajoč se predvsem na znanstveno etnografsko delo prof. dr. Lubomira Niederleja, Rostohar Koštialu ugovarja in pravi: »Slovenci smo danes izrazita, samostojna narodna individualnost, narod, ki ne predstavlja več enotnega plemena, ampak je socialna tvorba asimilacije iz več heterogenih slovanskih in neslovanskih rodov ter plemen; smo torej perfekten narod v sociološkem pomenu... Južni Slovani v historični dobi nismo nikoli bili niti plemenska niti narodna enota, ampak, kakor daleč moremo zasledovati njih zgodovinski razvoj, jih nahajamo jezikovno diferencirane in plemensko pomešane... Iz plemensko raznovrstne mase so v historični dobi nastali: narod Slovencev, narod Srbov, Hrvatov in narod Bolgarov na ta način, da je v velikem asimilacijskem procesu prišel na površje slovanski element s svojo tesno in močno socialno organizacijo — zadrugo, ki je bila vedno najmočnejša zaščita slovanskih narečij in stare slovanske kulture... Slovenci, Srbi — Hrvatje in Bolgari smo torej trije dovršeni narodi, iz katerih ni mogoče več ustvarjati enotnega naroda vseh Jugoslovanov, ne da bi morali prej razbiti sedaj obstoječe narodne individualitete.«⁷⁰ Makedonce je Niederle (in z njim tudi Rostohar) opredeljeval kot Bolgare. Polemiko s Koštialom Rostohar zaključuje: »Mi vidimo bodočnost južnih Slovanov ne morda v ubijanju sedanjih narodnih individualitet in stvarjanju novega enotnega naroda vseh Jugoslovanov, tudi ne v formalnem zvaranju sedanjih narodnih jezikov, ampak v skupni narodni nevarnosti ter v skupnih interesih narodnih, kulturnih, političnih in gospodarskih.« Zadnja Rostoharjeva misel je pomembna. Rostohar je pojmoval jugoslovansko misel kar najširše, videl je bodočnost južnih Slovanov v neki enakopravni skupnosti Slovencev, Srbov-Hrvatov in Bolgarov. Zaradi svojega naziranja, da mora biti »zaenkrat« slovenska politična orientacija navezana na obstoj Avstrije, se sicer

⁶⁸ NM, I. I., Razno str. 239—240.

⁶⁹ Veda, 1913, str. 572—596.

⁷⁰ NM, I. II., Ali so južni Slovani narodna enota, str. 139—140.

nikjer ni izrazil za federativno jugoslovansko združitev, a se iz vseh njegovih izvajanj le da povzeti, da si je jugoslovansko skupnost lahko zamišljal samo na federativni podlagi.

Rostoharjevi nasprotniki so bili številni, izhajali so iz vseh vrst slovenske inteligence. Bil je nekako osamljen, lahko rečemo ekstremen v poudarjanju slovenskega narodnega principa. Zato je zanimiv njegov odnos do prepovedovcev, ki so zahajali v nasproten ekstrem. Sodelavci Preporoda so še pred nastankom tega »Pokrajinskega glasila jugoslovanske mladine na Slovenskem« vodili z Rostoharjem polemiko v »Dnevnu«. V »Preporodu« so svoja stališča opredelili v članku »Zakaj hočemo biti Jugoslovani?«. Pred veliko nemško nevarnostjo je »neobhodno iskati zavetja in to je mogoče samo pri Jugoslovanih.« Drugi važen vzrok je kulturni: »Nas žeja po višji, po najvišji kulturi in to moremo doseči samo kot člani kulturne narodne enote jugoslovanske... Tretje: »Naše duševne in telesne sposobnosti so ostale brez koristi, ker smo majhen narod, ker je naša zgodovina samo robstvo in naša sedanost sužnjost... Če postanemo Jugoslovani, prevzamemo nase junaško tradicijo naših južnih bratov, prevzamemo ž njimi vred velikanske naloge, ki nam jih daje ustvarjanje velike kulture jugoslovanske: to bo zopet zbudilo našo energijo.« Že po dveh številkah lista nastopa Rostohar kar najostreje proti »domišljavim jezičnikom«: »Z mirnostjo lahko rečemo, da je »Preporodovstvo« največji narodni in kulturni škandal, kar jih je bilo na Slovenskem od dob ilirizma.«⁷¹ Proti njegovim očitkom se uredništvo »Preporoda« že vnaprej brani: »Nismo »pokriti ilirci«, ker nismo za asimilacijo Slovencev, Hrvatov in Srbov, razen v slučaju, če tako daleč privede razvoj sam. Smo za narodno ujedinjenje vseh Jugoslovancev. Smo za skupno administrativno celoto, torej za politično ujedinjenje vseh Jugoslovancev.« Nadaljnje pisanje prepovedovcev je Rostoharja vse bolj odvrčalo in v Napredni misli prav kmalu prekine z njimi dialog, užaljen zaradi »njihove surovosti«. Indirektno pa je prepovedovce kot »ilirce« še naprej obsojal, še posebno, ko so se le-ti v imenu jugoslovanskega edinstva izrekli za reciprociteto zagrebške in proti slovenski univerzi. Zanimivo je, da sta Rostohar kot Preporod, kljub razhajanju v osnovnih stališčih do jugoslovanskega vprašanja, odobraval Cankarja. Rostohar zaradi njegovega jasno protiilirskega stališča, prepovedovci pa so ga častili predvsem kot »upornika, ki hoče revolucijo v slovenskih dušah.«⁷² Prav ob tem je vidna bistvena razlika med Cankarjem in Rostoharjem. Rostohar je do vojne vedno težil samo k legalnim metodam, k evolucijski poti. Prepovedovci so gledali v njem trmastega učenjaka, ki jo je, čeprav univerzitetni docent, docela zavozil, »ker se je pač odtrgal od domače zemlje in ne živi z duhom naroda«⁷³ in so se iz njega norčevali: »Napredno misel izdaja, urejuje, piše in bere dr. M. Rostohar.«⁷⁴

⁷¹ Preporod 1. I., 1912, št. 2.

⁷² NM, 1. I., Razno 189–192.

⁷³ Preporod, 1913, št. 6, Nekaj Cankarja.

⁷⁴ Preporod, 1913, št. 9, Napredna misel in Domačin.

⁷⁵ Preporod, 1912, št. 4.

Rostohar pa je vztrajal pri svojem. Ko je sprejela »neka«⁷⁶ eksekutiva narodno radikalnega starešinstva etnično unitaristično resolucijo (»Slovenci, Hrvati in Srbi smo kompaktna jezikovna in etnična skupina...), je ogorčen zapisal: »Za svojo osebo že danes izjavimo, da bi ne hoteli imeti ničesar več opraviti z narodno radikalno strujo, v trenutku, ko postane ta nesmiselna resolucija eksekutive kar »jugoslovanski kredo« struje.«

Ni povsem jasno, zakaj se ni obrnil Rostohar tudi proti etničnemu unitarizmu socialne demokracije, zlasti njene tivolске resolucije. Mogoče ga je pomirila kritika kulturno-jezikovnega jugoslovanstva tivolске resolucije, ki je izšla prav iz vrst samih socialnih demokratov: dr. Henrika Tume, dr. Antona Dermote, dr. Dragotina Lončarja ter Albina Prepe-luha-Abditusa.

Kakor proti ilirizmu je bil Rostohar tudi proti panslavizmu. Zavzemal pa se je za slovansko misel, torej misel harmonične solidarnosti, vzajemnosti vseh slovanskih narodov, katere cilj je njihova ohranitev, od največjega do najmanjšega. In v zvezi s tem je presojal tudi verski moment: »Verska strpnost je glavni pogoj k realni slovanski vzajemnosti. Zato ima slovanska misel nasprotnika v klerikalizmu, v katoliškem kakor pravoslavnem. To čutimo južni Slovani, posebno Hrvati in Srbi, to čutijo tudi severni Slovani, Poljaki in Rusi... Kdor je prepričan Slovan in kdor je pravi Slovan, ne more biti panslavist. Panslavizem v mali izdaji je tudi ilirizem.«⁷⁷

S svojo strokovno specialnostjo, s psihologijo se Rostohar v Napredni misli sicer ni predstavljal. V boju proti ilirstvu pa je enkrat samkrat uporabil tudi psihološke argumente. »Prvi in najvažnejši psihološki vzrok ilirizma je narodna obupanost, ki ima v zgodovini našega naroda svoj glavni vir... Vsako poglavje naše zgodovine je obtožnica proti vladi, ki ni znala iz Slovencev nič drugega početi, kakor da jih z nasiljem napravi za lojalne davkoplačevalce. Vsled tega je začela vera slovenskega naroda v pravicoljubnost avstrijske vlade pešati in vedno bolj se utrjuje prepričanje, da Slovenci kot narod nimamo v monarhiji nobene garancije za svoj obstoj. Daljši psihološki vzrok za ilirsko gibanje nam je iskati v zmagovalni vojski balkanskih Slovanov. Slovanska narodna duša je idealna in je že po naturi zavzeta za romantiko... Vse faze balkanske vojne so bile predmet vslednjih razgovorov tudi v najoddaljenejših gorskih vaseh. Iz zavesti, da so naši bratski narodi na jugu zadobili zopet svobodo kulturnega in političnega samoodločevanja, dočim se morajo Slovenci z naporom vseh sil boriti za najprimitivnejše narodne pravice, vendar ne morejo kliti kake druge ideje, kot resignacija na dosedanje tradiciji... Ilirsko gibanje po svojih najglobkejših motivih ni nič drugega kakor klic po odrešenju iz obupnega položaja našega naroda. Kot tretji psihološki vzrok ilirizma je omeniti okolnost, da slovenska narodna zavest še ni zadostno stabilizirana in

⁷⁶ V Vedi, 1913, str. 506, kjer je resolucija tudi v celem podana, ne piše »neka«. Vsekakor pa ta besedica pomeni, da Rostohar kar ni mogel verjeti, da bi nekdaj njegova struja zdaj tako nastopala.

⁷⁷ NM, 1. I., Socialno politični pregled, str. 235–236.

da ji manjka še danes trdna opora, menimo namreč slovenske srednje šole in visoko šolo, od koder izvira duševna življenjska sila vsakemu narodu. Ta kulturna slabost našega naroda se očitno kaže posebno v stremljenju po kulturnem združenju Slovencev z ostalimi Jugoslovani brez ozira na to, da postane naša narodna eksistenca v tem slučaju zelo dvomljiva...^{77a}

III

Preporodovci so v slovensko politiko vnesli element protiaustrijskega. Rostohar se je ob tem takole opredeljeval: »Kaj je za slovenski narod boljše, ali da Avstrija obstoja ali da razpade? Vzemimo zadnjo alternativo! Ker nimamo Slovenci svoje oborožene politične moči, ki v mednarodnih konfliktech odločuje, je povsem naravno, da se bo zgodilo z nami to, kar bodo hoteli drugi narodi, ki jo imajo. Na Slovenskem pa se dobi še danes tako naivnih ljudi, ki mislijo, da kakor hitro Avstrija razpade, Slovenci si ustvarimo ali svojo samostojno državo, ali pa se z ostalimi Jugoslovani združimo v eno veliko kraljevstvo, kakor bomo že hoteli. Tega pa ne pomislijo, da bi imela pri tem odločilno besedo Italija, ki bo zahtevala velik del slovenskih dežel za sebe in le en del bi morda pripadel k srbskemu kraljestvu. Slovenci bi bili tako razkosani, da bi bilo vsako narodno življenje nadalje nemogoče in bi se v doglednem času deloma poitalijančili, deloma posrbili, deloma pa pomemčili... *Slovenske dežele so zarisane v mejah velike Italije.* To je znana stvar. Da se brez Italije ne da razrešiti vprašanje delitve Avstrije, o tem so si Srbi kakor Hrvatje sami na jasnem. Mimogrede bodi na tem mestu omenjeno, da so se svoj čas vršili med nekim hrvaškim politikom in Ricciotti Garibaldijem pogovori (o tem imamo informacije od avtentične priče) *katerih rezultat je bil ta, da se Slovenci žrtvujejo Italiji zato, da se ostali Jugoslovani, t. j. Srbi in Hrvatje, združijo v svojo neodvisno državo. Mi Slovenci naj bi bili torej darilni kozel za uresničitev ideje jugoslovanskega edinstva!* Če trezno premislimo položaj, v katerem bi se nahajali Slovenci po razpadu monarhije, moramo si priznati, da so naši narodni interesi tesno spojeni z obstojem Avstrije, zato se moramo, četudi s trpkostjo v srcu, izreči za Avstrijo.⁷⁸ Izražal pa je še druge pomisleke: »Pod kakšnimi pogoji se da uresničiti Združena Slovenija izven monarhije? Prvi pogoj je, da Avstrija kot država razpade, kar je mogoče danes le v slučaju vojnega konflikta. Tu je treba predpolagati zopet: 1. da Srbija s svojimi zavezniki Avstrijo premaga in okupira slovensko ozemlje, drugič je treba uvaževati možnost, ako bi Srbija kot zmagovalka morebiti ne prišla po okupaciji slovenskega ozemlja v podoben položaj, v kakršnem je sedaj glede Albanije, tretjič je spričo nepobitnega dejstva, da so se Srbi napram severnemu bolgarskemu življu v Makedoniji izkazali kot sila nestrpen narod, upravičeno vprašanje, če imamo Slovenci v srbski državi res pričakovati to, po čemer hrepenimo in kar kot narod neobhodno potrebu-

^{77a} NM, 1. I., str. 303–304.

⁷⁸ Na dan z resnico, str. 196–197.

jemo, to je svobodni in kulturni politični razvoj. Ni namreč izključeno, da bi prišlo v tem slučaju do enekega razmerja, kakršno je danes med katoliškimi Poljaki in pravoslavnimi Rusi. Ko bi bila dana garancija, da se vsi ti pogoji natanko tako izpolnijo, potem šele bi bila jugoslovanska iredenta moralno utemeljena, tako pa ni.⁷⁹ V nadaljnjem zavrača Rostohar jugoslovanski iredentizem kot neprikladen za praktično slovensko politiko, ker tvori jedro naprednih strank na Slovenskem uradništvo, ki ne more biti nelojalno državi in dinastiji. Rostohar meni, da bi jugoslovanski iredentizem sprožil splošen prestop uradništva h klerikalni stranki, kar bi pač pomenilo velik neuspeh napredne politike na Slovenskem. Upošteva trenutne politične, narodne in kulturne momente, vidi Rostohar v monarhiji zaenkrat še najboljše zaščitnico slovenskih interesov. »Te razmere nas pa silijo k temu, da smo za obstoj monarhije in treba delati na to, da postane to, kar bi po dvetretjinski večini slovanskega prebivalstva morala biti: federativna slovanska država na zapadu.«⁸⁰ Rostohar nastopa z obtožnico tudi proti Avstriji: namesto da bi se zavzemala za slovenski narod, za narod s tako važno geopolitično lego, za narod, ki ima Trst, pljuča, s katerimi monarhija diha, ga peha v pogubo z vodenjem vsenemške politike germaniziranja slovenskega ozemlja in s tem kaže, kako kratkovidna je njena državna politika, saj si tako sama sebi koplje grob. Zdaj, ko je še v teku germanizacija, ima Nemčija interes za Avstrijo, ko pa bo Trst ležal že na nemškem ozemlju, monarhija Nemčiji ne bo več potrebna in bo Nemčija zainteresirana za njen razpad. Rostohar pričakuje, da bo Avstrija sprevidela samopogubnost sedanje politike in upa, da bo začela voditi od Nemčije neodvisno politiko. »Če Avstrija izpremeni dosednji kurz svoje politike in se osamosvoji, kar se bo v dogledni bodočnosti vendarle moralo zgoditi, ako se bo zadostno ozirala na svoje gospodarske in politične interese, tedaj bo moč Nemčije zlomljena.«⁸¹ Zaradi usode Slovencev se Rostohar boji razpada Avstrije, kajti »tedaj bo prišel tudi oni moment sporazuma o delitvi med Italijo in Nemčijo, o katerem italijanski sociolog prof. Michels pravi, da je mogoč v dogledni bodočnosti.«⁸² Ta strah in skrb sta branila Rostoharju, da bi uvidel, da Avstrija nima možnosti za spremembo, ki bi upravičila njen nadaljnji obstoj.

Razvojni dogodki obeh balkanskih vojn so pomenjali osrednje dnevno politično zanimanje Slovencev. Ljubljanski dnevnik »Slovenski narod«, »Dan«, »Slovenec« in tržaška »Edinost« so posvečali vse svoje prve strani poročanju z balkanskih bojišč. Navduševali so se ob zmagah bratskih južnoslovanskih narodov nad Turki. Široko je bila organizirana akcija pošiljanja denarne in druge raznovrstne pomoči slovenskemu jugu. Tudi Rostohar je balkanski vojni vestno spremljal ter ju v Napredni misli komentiral. Srbija je v prvi balkanski vojni zavzela Albanijo. Prišla je do morja. Toda Avstrija se je s tem začutila ogroženo.

⁷⁹ Kritika in polemika, str. 284, NM, 1. I., zv. 6.

⁸⁰ NM, 1. I., str. 285.

⁸¹ NM, 1. II., Avstrija in Slovenci, str. 51.

⁸² Isto, str. 52.

Med Avstrijo in Srbijo je ob vprašanju Albanije prišlo do nevarnega političnega konflikta. Rostohar tedaj vzkligne: *Avstrija zahteva avtonomijo Albanije! Avstrija, ki niti svojim kulturnim narodom ne privoščiti koščeka politične svobode, hoče avtonomijo Albanije*, o kateri so vedela doslej celo oficialna avstrijska poročila povedati le to, da prebivajo tam krvoločni in ropazelnji Arnavti, ki onemogočujejo vsak kulturni razvoj. *Kdo naj razume politiko avstrijske diplomacije? Avtonomija Albanije ni nič drugega, kakor političen sofizem — ali smisla za prave interese monarhije in njenih narodov ni še nikoli pokazala...* Življenjska naloga naše monarhije ne obstoji v tem, da razširi svoje meje do Soluna, ampak v tem, da nudi varno zavetje onim manj številnim narodom, ki si vsled svojega geografičnega položaja ne morejo vzdržati svoje samostojne države. Avstrija se te svoje naloge še ni zavedla in vendar je v tem moralno utemeljena njena eksistenca.⁸³ Rostohar razvija svojo misel: »Ko so srbske čete zasedle Albanijo, se je avstrijska diplomacija zaplela zaradi tega v oster konflikt s srbsko državo. Da je Srbija kot zmagovalka zasedla Albanijo, ozemlje osmanske države, mora videti v tem vsak objektiven presojevalec zgolj naravni razvoj vojnega konflikta. V enakem položaju bi bila Avstrija isto storila. Avstrija v sporu za Albanijo pretirava in iskala je očitno konfliktov. Mi smo to obsodili in priznali Srbiji pravico do svobodnega pristopa k morju.« — »Avstrija pa ima gotovo velik interes na tem, da ostane Albanska obal, ki zapira z italjskim polotokom izhod iz Jadranskega morja, nevtralna in da ne pride v (neomejeno — ta beseda je bila iz rokopisa po neprevidnosti stavca izpuščena) — posest njene največje rivalinje — Srbije.

Če bi postala vsa albanska obal srbska posest, bi bil lahko naš izhod iz jadranskega morja na svetovni trg ogrožen. *Trst, naša prva in edina trgovska luka bi izgubil ves svoj pomen in Avstrija bi bila prisiljena iskati izhodišča za svoj izvoz preko Nemčije.* Kaj bi sledilo iz tega za Avstrijo? *Sledila bi njena naravnost vazalna odvisnost od nemške države. Avstrija bi bila primorana delati še bolj nemško politiko, kakor jo dela danes.* Pri tem bi pa največ trpeli avstrijski Slovani, predvsem Čehi in Slovenci. V interesu avstrijskih Slovanov je, da more Avstrija delati kolikor mogoče neodvisno politiko od Nemčije in Italije, zato se ne strinja z interesi avstrijskih Slovanov, da bi se Avstrija popolnoma spodrinila z Balkana. *Mislamo, da tudi v interesu balkanskih Slovanov ni, da bi avstrijski Slovani izginili v nemškem morju.* Zaradi tega bo v prid vsemu Slovenstvu, če Srbi začnejo upoštevati tudi življenjske interese avstrijskih Slovanov in zavzamejo zlato pot izravnave spojih in naših avstrijskih interesov.⁸⁴

»Mi Slovenci iz srca želimo Srbom najlepših uspehov tako, kakor smo se iz srca veselili njihovih zmag. Ali naš narodni interes, ki nas spojuje z bodočo usodo Avstrije, nam nalaga, da se postavimo na stran naše monarhije, v kolikor so v tem sporu tangirani njeni in naši življenjski interesi.«⁸⁵

⁸³ Balkanska vojna, 1. I., str. 148—149.

⁸⁴ Na dan z resnico, NM, 1. I., str. 197—198.

⁸⁵ NM, 1. I., str. 197—198.

Rostohar je tako pisal iz svojega pojmovanja slovenskega narodnega interesa in interesa drugih avstrijskih Slovanov. Slovensko časopisje ga je vse vprek napadlo. Očitati so mu, da hoče avtonomijo Albanije in da je proti Srbom. Rostohar je čutil potrebo odgovoriti na napade in je svoje stališče še bolj natančno razložil. »Iz citiranega jasno sledi: 1. da politike avstrijske diplomacije v balkanskem konfliktu ne odobram, 2. da sem brezpogojno proti samostojni albanski državi ali, kakor navadno pravijo, avtonomni Albaniji, pač pa ne morem odrekati narodne avtonomije Albancem kot narodu iz etničnega stališča; narodno avtonomijo pa je treba ločiti od avtonomne državnice, kakoršno hoče diplomacija ustvariti iz Albanije, 3. da sem za prosti pristop Srbije k Jadranskemu morju, ne da bi jo omejeval na Drač! 4. da sem se izrekel le za nevtralnost albanske obali, ker je to v interesu naše monarhije. — Sem proti avtonomni Albaniji zato, ker sem prepričan, da bo albanska državnica predmet stalnega nesporazumljenja in konfliktov med našo monarhijo in srbsko državo, kar bo le v škodo Avstrije in Jugoslovanov; sem proti avtonomni Albaniji tudi zato, ker vem, da bo ta težko breme avstrijskih davkoplačevalcev in v korist Italije. To, kar Avstrija neobhodno potrebuje za varstvo svojih življenjskih interesov, bi se dalo doseči popolnoma s proglasitvijo in mednarodno garancijo nevtralnosti albanskega obrežja, ki naj bi pa pripadalo de facto k ozemlju balkanskih držav. Albanci bi lahko dobili svojo narodno avtonomijo tudi v okvirju balkanskih držav.«⁸⁶ Rostohar ugotavlja, da ni nikjer govoril za avtonomno Albanijo, kar so mu predvsem pripisovali ter očita slovenskemu časopisju, da v svojem neznanju ne razločuje med avtonomijo in nevtralnostjo. Še posebej pa zamerja to napako docentu dr. Vošnjaku, ki se je habilitiral za državne vede. »Avtonomno ozemlje, kakor ga mislijo ustvariti z avtonomijo Albanije, pomeni toliko kakor suverenost države, kot najvišje pravne družbe z vso njeno postavodajalno pravico in oblastjo. Nevtralno ozemlje pa pomeni nekaj čisto drugega, pomeni namreč da se dotičnega ozemlja ne sme uporabljati za vojne operacije. Nevtralizacijo ozemlja ustvarja mednarodna pogodba med avtonomnimi državami, ki za nevtralnost ozemlja s svojo oboroženo močjo tudi garantirajo.«⁸⁷

Logičnosti se Rostoharju, piscu »Uvoda v znanstveno mišljenje« (1909), ne more odrekati. Potrebno je navesti Rostoharjeve misli o albanskem problemu avtentično, ker le tako lahko dojamemo površnost ocenjevanja takratnega časopisja. Cankar se najbrž ni poglobljal v analizo Rostoharjevih političnih nazorov, morda tudi ni prebral zadnje številke prvega letnika Napredne misli. Ko bi ga bil, ne bi mogel tako enostavno reči, da ga je Rostohar »polomil«. Tudi Lojze Ude ni šel do dna, ko med drugim pravi: »Tedad je prišel Rostohar na idejo, da brani avtonomijo Albanije — z argumenti avstrijske diplomacije.«⁸⁸ Tudi se ni točno izrazil Dušan Biber: »Posebno stališče glede tega pa je v reviji

⁸⁶ NM, 1. I., str. 279–280.

⁸⁷ Isto, str. 280.

⁸⁸ Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska ideja, str. 920 Zbornik Jugoslovanski narodi pred prvi svetSKI rat.

»Napredna misel« zavzemal dr. Rostohar, ki je s svojimi članki, v katerih je zagovarjal pravico Albancev do avtonomije in se strinjal z avstrijsko politiko glede tega vprašanja, sprožil burno polemiko v vsem slovenskem časopisju.⁸⁹ Res je le, da je sprožil burno polemiko v vsem slovenskem časopisju.

*

S svojo revijo si je dr. Mihajlo Rostohar pridobil pomembno, dozdaj premalo ocenjeno mesto v slovenski politični in kulturni zgodovini kritičnih let pred prvo svetovno vojno, ko se je jugoslovansko vprašanje začelo odpirati kot vprašanje aktualne politike. Kot prvi se je v tem času tega vprašanja lotil znanstveno in njegovi pogledi so spoznavno pripravljali tla revolucionarni formulaciji jugoslovanskega in slovenskega problema po Ivanu Cankarju.

Zusammenfassung

MIHAJLO ROSTOHAR UND »NAPREDNA MISEL«

Die Verfasserin setzt sich mit den Ansichten von Mihajlo Rostohar, des Verlegers, Hauptredakteurs und des Hauptschriftstellers der Zeitschrift »Napredna misel« (1912—1914) auseinander, besonders mit seiner Stellungnahme zur jugoslawischen Frage und vergleicht sie mit der Ansichten von Ivan Cankar.

⁸⁹ Dušan Biber: »Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje, Istorija XX. veka, Zbornik radova, str. 289.